

Parmenides en Beweging

Het Zijn worden. Over Parmenides'

transformatieve filosofie

Parmenides en beweging? Parmenides was toch de Griekse presocratische filosoof die zich met het Zijn bezighield aan het begin van de 5de eeuw v.Chr.? Was het niet Parmenides' tijdgenoot Heraclitus die beweerde dat alles in beweging is en dat je niet twee keer in dezelfde rivier kunt stappen,¹ terwijl volgens Parmenides alles stil staat?

2

Het Zijn van Parmenides is niet alleen onbeweeglijk, het is ook ongebooren, onsterfelijk, homogeen en voltooid (fragment DK B8, 3–4). Was Parmenides wereldvreemd en zo verdiept in logische redeneringen dat hij bereid was om de werkelijkheid van beweging te ontkennen? Filosofen als Nietzsche hebben inderdaad verondersteld dat onze Parmenides een saaie, grijze man was die geen zin had in het echte leven en in de kleuren, geuren en schoonheid van de echte wereld. Parmenides zou 'ebenfalls blutlos wie eine Abstraktion' zijn geweest, en lijken op een spin die het bloed uit de werkelijkheid had gezogen.²

Moeten we instemmen met Nietzsche's bezwaar? Moeten we ervan uitgaan dat beweging in Parmenides geen rol speelt omdat volgens hem alles stilstaat, en dat zijn gedicht vooral bestaat uit een langdurige beschrijving van het Zijn? Laten we kijken naar de tekst. We zullen misschien verrast zijn om in het gedicht van Parmenides, waar we enkel logische taal verwachten, een grote symfonie van beelden, personages, zelfs dieren, gebouwen en rijtuigen te vinden.

BI, 1–5: ἵπποι ταί με φέρουσιν, ὅσον τ' ἐπὶ θυμὸς ἰκάνοι, πέμπον, ἐπεὶ μ' ἐς ὁδὸν βῆσαν πολύφημον ἄγουσαι δαίμονος, ἣ κατὰ πάντ' ἄστη φέρει εἰδότα φῶτα· τῇι φερόμην· τῇι γάρ με πολύφραστοι φέρον ἵπποι ἄρμα τιταίνουσαι, κοῦραι δ' ὁδὸν ἡγεμόνευον.

'De merries die mij brengen zover mijn volharding reikt – zij zijn mijn geleidsters sedert het ogenblik dat zij mij meevoeren en de voet hebben doen zetten op de roemrijke weg der godin, welke de man die weet (wat zijn bestemming is) langs deze (weg) naar alle steden brengt. Langs deze (weg) werd ik gebracht in snelle vaart, dit immers (was de weg) waarlangs de wijze merries mij brachten die de wagen trekken, en Jonkvrouwen waren het, die de weg wezen.' (vert. Mansfeld 1988, 27 aangepast)

BI, 11–14: ἔνθα πύλαι Νυκτός τε καὶ Ἥματός εἰσι κελεύθων, καὶ σφας ὑπέρθυρον ἀμφὶς ἔχει καὶ λάινος οὐδός· αὐταὶ δ' αἰθέρεια πληνται μέγалоισι θυρέτοις· τῶν δὲ Δίκη πολύποινος ἔχει κληϊδας ἀμοιβούς.

‘Daar staat, gevat tussen bovendorpel en stenen drempel, de poort van de banen van Nacht en Dag. Zij reikt tot in de ether en is gevuld met machtige vleugeldeuren. De Godin van het Recht bewaakt de in elkaar grijpende balken die deze gesloten houden.’ (vert. Mansfeld 1988, 27)

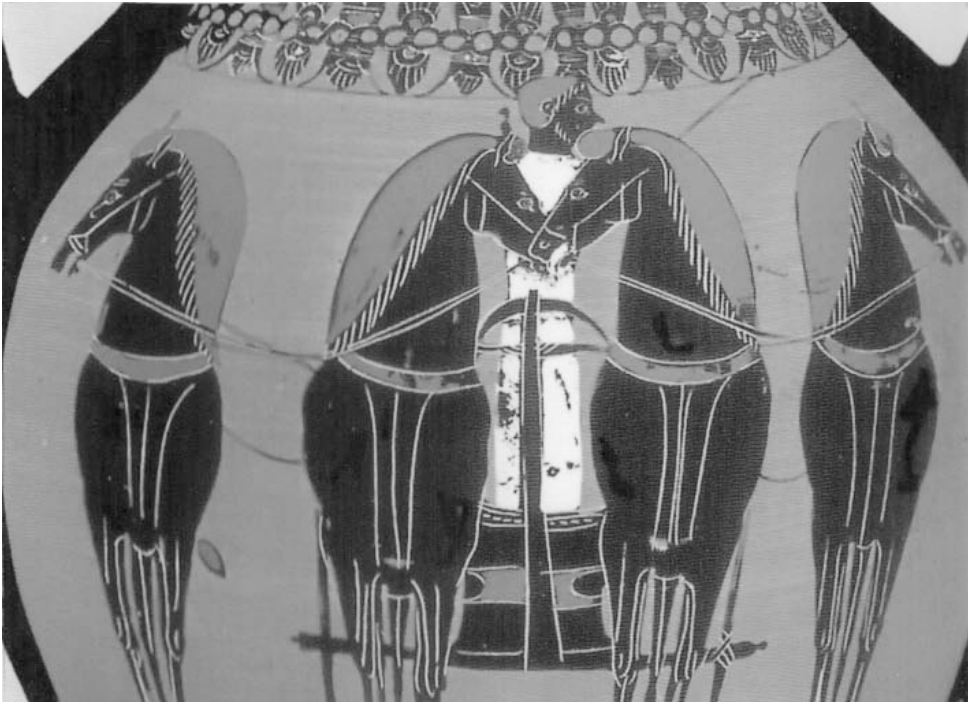
In Parmenides is er niet alleen logica te vinden. Zijn proëmium leidt zijn gehoor naar een wereld die zich ver bevindt van de werkelijkheid van alledag. Het is een wereld waar we o.a. merries, een naamloze godin, een wagen of koets, meisjes, een poort en nog een godin vinden.

Geeft Parmenides enkel *beschrijvingen* van het Zijn? Het is moeilijk om deze vraag bevestigend te beantwoorden na het lezen van het arsenaal aan uitnodigingen, eisen, vleierijen, retorische vragen en paradoxale uitdrukkingen die hij in het gedicht gebruikt. In plaats van grote stilte en onbeweeglijkheid te vinden, raken we misschien overrompeld door beelden van beweging. Zo bijvoorbeeld in de volgende passages:

Br, 1–5 (zie boven) ‘... mij brengen ... mij voerende, mij ... de voet hebben doen zetten, ...langs deze (weg) naar Langs deze (weg) ik gebracht in snelle vaart, dit immers (was de weg) waarlangs de wijze merries mij brachten die de wagen trekken...’

3

HERMENEYS LXXVIII/1

Afb. 1. Vierspan op een Attische zwartfigurige amfoor, eind 6de eeuw v.Chr. (München, Alte Pinakothek).

B1, 8–9: ὅτε σπερχοίατο πέμπειν Ἡλιάδες κοῦραι,

‘telkens wanneer de Zonnejonkvrouwen het tempo van het geleide deden toenemen’
(vert. Mansfeld 1988, 27)

B6, 5–6: ...ἀμηχανίη γὰρ ἐν αὐτῶν στήθεσιν ἰθύνει πλακτὸν νόον· οἱ δὲ φοροῦνται

‘Onmacht stuurt immers in hun borst het dwalend verstand. Zij worden meegesleept’
(vert. Mansfeld 1988, 43)

B8, 25: ἐὼν γὰρ ἐόντι πελάζει.

‘want het Zijn nadert het Zijn’ (mijn vertaling)

B8, 27–28: ἔπει γένεσις καὶ ὄλεθρος τῇλε μάλ’ ἐπλάχθησαν, ἀπῶσε δὲ πίστις
ἀληθείης

4

‘omdat worden en vergaan heel ver werden weggeslagen, en ware overtuiging heeft ze verstoten’ (vert. Schomakers 2003, 49 aangepast)

Hoewel het thema *beweging* meestal niet als typisch voor Parmenides wordt beschouwd, ontstaat, na het bekijken van deze passages, het vermoeden dat beweging een belangrijke rol speelt in dit gedicht.

Is Parmenides dan ten onrechte gezien als de ‘filosoof van het Zijn’? Of is het Zijn van Parmenides niet onveranderlijk en onbeweeglijk? Nee, hierover hoeven we niet te twijfelen. Het inzicht in het onveranderlijke en onbeweeglijke Zijn dat de mens kan verkrijgen is zeker het doel waar Parmenides zijn gehoor en zijn lezers naar toe wil brengen. En om een doel te bereiken moet men meestal een afstand overbruggen. Dit kan een ruimtelijke afstand zijn die een man moet lopen of varen of vliegen. Het kan ook een mentale afstand zijn - men moet iets begrijpen waarvoor men nieuwe denkcategorieën moet ontwikkelen.

Parmenides moet, om zijn gehoor en zijn lezers te helpen om hun doel te bereiken, hen in beweging brengen en wegvoeren van hun alledaagse manier van denken; hij moet hen voorbereiden op reis te gaan om een nieuw perspectief op de werkelijkheid te krijgen, een perspectief dat hen zal veranderen, transformeren.³

Parmenides nodigt zijn gehoor uit voor een *transformatieve reis naar het Zijn*. Dit is de belangrijkste beweging in het gedicht van Parmenides, ook al zou beweging, op het eerste gezicht, onparmenideïsch kunnen lijken. De reis is een mentale reis, die als doel heeft een inzicht te bieden dat het leven van het gehoor kan veranderen. Bij Parmenides’ *invitation au voyage* en begeleiding tijdens de reis wordt, zoals we hebben gezien, vaak gebruik gemaakt van reisbeelden en andere beelden van ruimtelijke beweging.

Ik zal me zo richten op één beeld – namelijk, het Zijn nadert het Zijn (B8, 25–6) – dat systematisch is genegeerd door de grootste geleerden en Parmenides-kenners, en dat een laatste verrassing inhoudt. Dit beeld zal niet alleen licht werpen op de relatie tussen Parmenides en beweging maar ook op de subtitel van dit artikel: het Zijn worden.

Reisbeelden zijn zoals verwacht te vinden in de eerste reis die de ik-figuur maakt aan het begin van het gedicht, waarbij hij begeleid wordt door wijze merries en door de dochters van de zon. Dit mini reisverhaal lokt het gehoor het gedicht in. De reis is snel, het doel blijft aanvankelijk onduidelijk. De ik-figuur reist zelfs voorbij de poort van Dag en Nacht en bereikt uiteindelijk een godin die het woord neemt en hem voorbereidt op een nieuwe reis, een mentale reis. Ook dan blijven de reisbeelden.

Ook bij deze tweede reis is er duidelijk sprake van een reiziger (dezelfde ik-figuur, die we als leerling-filosoof kunnen zien), een gids (de godin), een af te leggen afstand en een *doel*. Het doel werd door de godin al aan het begin van haar speech aangekondigd: de *waarheid*. Of om preciezer te zijn, het onverschrokken hart van de waarheid die vol vertrouwen is:

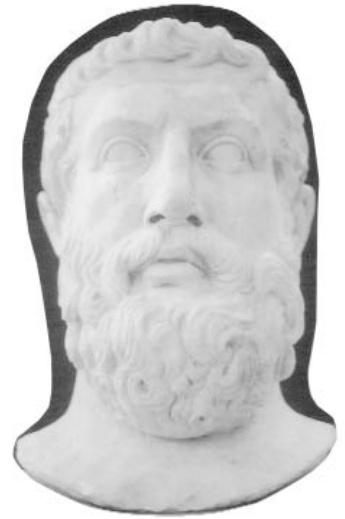
B1, 28–29: *χρεὼν δέ σε πάντα πυθέσθαι ἡμὲν Ἀληθείης εὐπειθέος ἀτρεμὲς ἦτορ*

‘Je bent hier om alles te ontdekken, zowel van de met overtuiging verbonden waarheid het roerloze hart, als...’ (vert. Schomakers 2003, 41 aangepast)⁴

De godin begeleidt de ik-figuur naar dit doel. Zij vertelt over een driesprong die onmiddellijk de actieve deelname van de reiziger vooronderstelt: hij moet kiezen (DK B2, 1–5). Meer beelden volgen, namelijk portretten van mensen die, als het ware, uitgescholden worden omdat ze onbesloten en doelloos zwerven op de verkeerde weg (zie boven, B6, 5–6).

Maar dan komt het belangrijke en beruchte fragment B8 waar het Zijn behandeld wordt-en daar zouden we kunnen vrezen om Parmenides op zijn saaist en onbeweeglijkst aan te treffen. Daar verwachten we spannende wagens en poorten en mooie godinnen die de weg wijzen achter de rug te hebben en verwachten we alleen minder sexy argumenten *ex absurdo*, en opsommingen van kenmerken van het Zijn.

Toch impliceert ook B8 een weg en is de stem die we horen steeds die van de godin die de leerling-filosoof tot inzicht in de waarheid moet leiden. Om de leerling-filosoof een nieuwe manier van kijken te leren, gebruikt de godin verschillende instrumenten. Ze gebruikt ook argumenten *ex absurdo* om hem te overtuigen van de onbetrouwbaarheid van sommige manieren die Griekse wetenschappers en dichters hadden ontwikkeld om tot kennis en waarheid te komen (bijvoorbeeld theorieën over het ontstaan van het universum). Maar zelfs deze logische redeneringen zijn bedoeld

Afb. 2. Kop van Parmenides.
Velia (prov. Salerno, Italië).

om de leerling-filosoof te begeleiden, te beschermen tegen verkeerde inzichten en hem zijn doel, de waarheid, te laten benaderen.

Dus moeten we ons er niet over verbazen dat er ook in fragment B8 beelden van beweging te vinden zijn. Zolang de godin aan het woord is, heeft de leerling-filosoof het inzicht nog niet gekregen: hij is nog onderweg. Het subject (de mens, de leerling-filosoof) heeft zijn object (het inzicht dat men moet krijgen: de waarheid) nog niet bereikt. Maar hij is er bijna.

Het subject is welwillend, doet zijn best, heeft de juiste weg gekozen, en is heel dicht bij zijn doel. Alleen de laatste stap ontbreekt nog. En dat is een moeilijke stap. De waarheid is geen leer die je uit het hoofd kunt leren. Het is eerder een inzicht, een manier om naar de werkelijkheid te kijken, een manier van zijn. Hoe kan de godin onze leerling-filosoof helpen om zo'n stap te maken?

In de loop van B8 komen we vreemde beelden tegen: het Zijn, wat het doel van de tweede reis leek, het object dat het subject moet vatten, lijkt *verdubbeld* te zijn.⁵

6

B8, 24–25: $\pi\alpha\nu\ \delta'\ \epsilon\mu\pi\lambda\epsilon\acute{o}\nu\ \epsilon\sigma\tau\iota\nu\ \epsilon\acute{o}\nu\tau\omicron\varsigma.$ $\tau\acute{\omega}\iota\ \xi\upsilon\nu\epsilon\chi\acute{\epsilon}\varsigma\ \pi\alpha\nu\ \epsilon\sigma\tau\iota\nu\ \epsilon\acute{o}\nu\ \gamma\alpha\rho\ \epsilon\acute{o}\nu\tau\iota$
 $\pi\epsilon\lambda\acute{\alpha}\zeta\epsilon\iota.$

‘Het is helemaal vol van zijn. Daardoor is het helemaal continu, want het zijn nadert het zijn. ...’ (vert. Schomakers 2003, 49 aangepast)

Een visualisatie die het gehoor kan helpen om het *proces* te begrijpen dat leidt tot de eenwording van subject en object, is: ‘het zijn nadert het zijn’ (B8, 25) $\epsilon\acute{o}\nu\ \gamma\alpha\rho\ \epsilon\acute{o}\nu\tau\iota$
 $\pi\epsilon\lambda\acute{\alpha}\zeta\epsilon\iota.$ ⁵

Afb. 3. Straatnaam in Ascea, Velia (prov. Salerno, Italië).

Dit beeld, anders onbegrijpelijk, is een beschrijving van het voorlaatste stadium van de reis van de mens (of van zijn nous, zijn geest) naar het Zijn. Subject en object worden nu benoemd als ‘zijn’ en ‘zijn’. De identiteit tussen subject en object is nog niet bereikt maar wordt al uitgedrukt door beide als ‘zijn’ te benoemen. De beelden van beweging die verwijzen naar de laatste stap van bewustwording (die tot de beoogde identiteit zullen leiden), blijven.

Onmiddellijk daarna blijft er sprake van dubbelheid terwijl de beweging is opgeheven. Het laatste stadium wordt uiteengezet in de argumentatie die volgt op dit beeld, namelijk B8, 26–31.

B8, 26–31: αὐτὰρ ἀκίνητον μεγάλων ἐν πείρασι δεσμῶν ἔστιν ἀναρχον ἄπαυστον, ἐπεὶ γένεσις καὶ ὄλεθρος τῆλε μάλ’ ἐπλάχθησαν, ἀπῶσε δὲ πίστις ἀληθῆς. ταῦτόν τ’ ἐν ταῦτῳ τε μένον καθ’ ἑαυτό τε κείται χούτως ἔμπεδον αὖθι μένει κρατερὴ γὰρ Ἀνάγκη πείρατος ἐν δεσμοῖσιν ἔχει, τό μιν ἀμφὶς ἔεργει.

‘Het is dan zonder beweging in de begrenzing van machtige boeien, zonder begin, zonder ophouden, omdat worden en vergaan heel ver werden weggeslagen, en ware overtuiging heeft ze verstoten. *Hetzelfde*, in *hetzelfde*, op *zichzelf* blijvend, bevindt het zich daar en zo blijft het onwrikbaar waar het is, want krachtige dwang houdt het in de boeien van zijn begrenzing...’ (vert. Schomakers 2003, 49 aangepast)

Hier wordt gezegd dat de boeien van *anankê*, noodzakelijkheid, het Zijn vastbinden.

Aan het eind van de rit is het Zijn één, onbeweeglijk en rustig, vredig. Het onverschrokken hart van de waarheid (B1, 28, zie boven) verwijst zowel naar het Zijn, in zijn hoedanigheid als onveranderlijke kern van de werkelijkheid, als naar de onverschrokken mens die onmiddellijk inzicht in het Zijn heeft.

Het Zijn is dan niet iets dat zich ergens ver weg bevindt, in een min of meer bloedloze metafysische omgeving – het Zijn is een toestand waarin een filosoof of wijze zich kan bevinden die van binnenuit de kern van de werkelijkheid heeft doorgrond, die de waarheid snapt omdat hij één met de waarheid is geworden, omdat hij, of zij, het Zijn is geworden. Vanuit het perspectief van de waarheid is er geen verschil, geen afstand of geen bemiddeling mogelijk of nodig tussen het subject en het object van kennis. Wie dat perspectief bereikt, wordt, als het ware, het Zijn.

Dit is het verhaal van Parmenides en beweging: de beweging die hij stimuleert in zijn gehoor van leerling-filosofen die inzicht in de waarheid moeten krijgen. Het is een verhaal van een heel spectaculaire beweging dat Parmenides op een beeldrijke manier vertelt. Parmenides probeert met grote passie, inzet en poëtische en retorische kundigheid zijn gehoor te transformeren, hen te helpen om een inzicht te krijgen dat hen zal veranderen, dat hen diep zal treffen. Als het hun zal lukken dit inzicht te verkrijgen, dan zullen ze in staat zijn om rust in de beweging om hen heen te vinden, en om direct te begrijpen wat onveranderlijk ten grondslag ligt aan alles wat

ontstaat en vergaat. En als hun inzicht in deze waarheid compleet zal zijn dan zullen ze ook deelhebben aan die rust en onbeweeglijkheid die het hart van de waarheid – of werkelijkheid, of het Zijn – kenmerken; want dan zullen ze één zijn met het Zijn.

Korte bibliografie

- B. CASSIN, *Le chant des Sirènes dans le Poème de Parménide. Quelques remarques sur le fr. 8, 34*, in: P. AUBENQUE (ed.), *Études sur Parménide*, 2 vols., vol. 2. (Paris 1987) 163–69.
- N.-L. CORDERO, *By Being, It is. The Thesis of Parmenides* (Las Vegas 2004).
- A.H. COXON, *The Fragments of Parmenides. A Critical Text with Introduction, the Ancient Testimonia and a Commentary* (Assen 1986).
- H. DIELS & W. KRANZ, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, I-III, (Berlin 1996, 19. Aufl.) (DK).
- P. HADOT, *Philosophy as a Way of Life* (Oxford 1995, origineel: 1987).
- C. HORN, *Antike Lebenskunst. Glück und Moral von Sokrates bis zu den Neuplatonikern* (München 1998).
- 8 J.H. LESHER, *The emergence of philosophical interest in cognition*, *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 12 (1994) 1–34.
- A.A. LONG, *Parmenides on Thinking Being*, *Proceedings of The Boston Area Colloquium in Ancient Philosophy* 12 (1996) 125–51.
- A.A. LONG, *The scope of early Greek philosophy*, in: *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy* (Cambridge 1999) 1–21.
- J. MANSFELD, *Parmenides en Zeno. Het leerdicht en de paradoxen* (Den Haag 1988).
- J. MANSFELD, *Heraklitus*. Fragmenten bezorgd, vertaald en toegelicht door (Amsterdam 1979).
- A.P.D. MOURELATOS, *The Route of Parmenides* (New Haven and London 1970).
- F. Nietzsche, hrsg. von G. COLLI und M. MONTINARI, *Sämtliche Werke: kritische Studienausgabe in 15 Bänden* (München 1980). Band 1, *Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen*.
- C. ROBBIANO, *Becoming Being. On Parmenides' Transformative Philosophy* (St. Augustin 2006).
- B. SCHOMAKERS, *Oog voor het ene. Over Parmenides van Elea* (Budel 2003).

Noten

¹ Fragment DK B91: ποταμῷ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δις τῷ αὐτῷ ... σκίδνῃσι καὶ πάλιν συνάγει καὶ πρόσεισι καὶ ἄπεισι
'Het is onmogelijk tweemaal in dezelfde rivier te treden; ... hij verstrooit en brengt samen... en komt (op ons) toe en gaat (van ons) af.' (vert. Mansfeld (1979) 54). In het verwijzen naar de fragmenten van de Presocratici zal ik de nummering van Diels en Kranz (1996¹⁹) (DK) volgen.

² ‘Nur in den verblaßtesten, abgezogensten Allgemeinheiten, in den leeren Hülßen der unbestimmtesten Worte soll jetzt die Wahrheit, wie in einem Gehäuse aus Spinnefäden, wohnen: und neben einer solchen “Wahrheit” sitzt nun der Philosoph, ebenfalls blutlos wie eine Abstraktion und rings in Formeln eingesponnen. Die Spinne will doch das Blut ihrer Opfer; aber der parmenideische Philosoph haßt gerade das Blut seiner Opfer, das Blut der von ihm geopfert Empirie.’ Nietzsche (1980) deel 1, 844

³ Steeds meer geleerden beschouwen antieke filosofie als iets dat een menselijk leven moet en kan veranderen. Filosofie kan dan transformatief genoemd worden. Cf. Hadot (1995) vooral 49–70. Hadot richt zich in het bijzonder op Hellenistische filosofie, maar beschouwt de functie van het gehoor te begeleiden langs een weg van spirituele vorderingen als een kenmerk van antieke filosofie in haar geheel. Horn’s (1998) boek, geïnspireerd door Hadot, benadert antieke filosofie als georiënteerd op de vorming van het karakter en de ontwikkeling van een manier van leven. Desalniettemin beschouwt Horn deze aanpak als ongeschikt voor de Presocratici, die volgens hem alleen maar geïnteresseerd waren in theorieën over de kosmos. Maar Long (1999) 13–4, merkt terecht op dat veel vroege filosofen, zoals Xenophanes, Pythagoras, Heraclitus, Parmenides en Empedocles, delen het besef dat de waarheid datgene is waar een mens naar moet streven en dat het in aanraking komen met de waarheid een menselijk leven kan veranderen.

⁴ De poging om dit *êtor* te kennen kan geïnterpreteerd worden, zoals Long (1996) 143 opmerkt, als de poging om het eigen *êtor* te laten samenvallen, één worden, met de waarheid: ‘By attending to the significance of the truth’s “heart”, we are in a position to see that “earning about truth” is not like learning something that exists external to mind. Parmenides’ truth has a mind, which is to say that his truth constitutes cognition or true thinking. As Parmenides’ readers, we are being invited to learn to think correctly by assimilating our minds to the knowledge and thought which pertain to truth as such.’ Long (1996) 142 verwijst o.a. naar Leshner (1994) 32 die ‘takes the “heart of truth” to characterize the knowledge the youth will achieve in terms of his heart’s unwavering acceptance of a fully persuasive truth.’

⁵ Dit is niet de enige passage waar het Zijn lijkt verdubbeld. Andere passages zijn besproken in hoofdstukken vijf en zes van Robbiano (2006). Cassin (1987) 165–7 bespreekt een van deze passages (B8, 29–31) en merkt op: ‘L’emprise de la nécessité est requise pour maintenir ensemble la dualité qui travaille l’identité, et qui se dit ici comme la façon spécifique don’t ce qui est reste planté la (χοῦτως, 30)’ ‘le même et restant dans le même, il repose en lui-même et c’est ainsi qu’il reste planté là’; l’identité est en effet dite deux fois, et la première fois de façon encore dédoublée...’.